

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE İNSAN GÜZELLİĞİ*

Adnan KARAIŞMAİLOĞLU**

Mesnevî, bugün tartıştığımız birçok sosyal, dinî ve edebî konu açısından bilgi ve tecrübeler sağlayacak özelliktedir. Bunlardan biri gerek günlük hayatta ve gerekse klasik şiirdeki geleneksel güzellik anlayışıyla ve güzellik unsurlarıyla alakalıdır. İnsanın dış güzelliğinin mükemmelliği ve etkileyciliği yanında günümüzde göze hitap eden araç ve gereçlerin bu güzelliği kullanmadaki sınır tanımazlığı açık bir gerçektir. Bu durum, konunun daha ayrıntılı bir şekilde ve farklı bilim dalları açısından araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed eserlerinde insanın dış ve iç güzelliği konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. İnsanın dış güzellik unsurlarının klasik şiirde yoğun bir şekilde kullanıldığı ise açık bir gerçektir. Olgun insan tanımı içinde yer bulmayan suret güzelliklerinin mazide nasıl dikkate alındığı ve yorumlar yapıldığı günümüz açısından elbette önemlidir. Bu konu klasik edebiyat alanında yapılan bilimsel çalışmalarda hâlâ önemli bir işgal etmektedir ve üzerinde tartışmalar devam etmektedir.

Yüce Allah insanı en güzel şekilde yarattı. “*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır (Tîn, 95/4).*” mealindeki ayette “en güzel biçim” anlamındaki “ahsen-i takvim” tamlaması, fiziken ve ruhen en güzel ve en mükemmel hâli ifade etmektedir. Şairler bu tefsirdeki fiziken en güzel olma hâlini, eserlerinde çeşitli şekillerde ele almışlardır. Özellikle Büyük Selçuklularla XI. asrın sonlarından itibaren düşünce ve anlatım dünyası edebiyatta büyük değişim geçirdikten sonra insan güzelliği şiirde öncesine göre çok farklı bir hüviyete büründü. Mevlânâ'nın şiirleri bu açıdan, yine büyük özelliklere sahiptir.

* Bu bildiri daha önce e-kitap içerisinde yayımlanmıştır: Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde İnsan Güzelliği. 7. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu (Mevlânâ'nın Düşünce Dünyası Üzerine Edebî Yazılar), Ankara, 2023, s. 11-32.

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölüm Başkanı, Türkiye, adnankaraismailoglu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5581-3736>.

Mevzuyu Mesnevî'nin sağladığı imkanlarla birkaç açıdan ele almak, belki de sınırlandırmak gerekir.

- Güzellik anlayışı ve algılaması kişilere göre farklılık göstermektedir.
- Dış güzellik unsurları iç güzellikten ayrı olarak düşünülmemelidir.
- İnsan suretinin güzelliği mükemmeldir, etkileyicidir.
- Dış suret güzelliği insanı yanıltır, aldatır ve felaketlere sürükler.
- İnsana suret güzelliğini veren Yaratıcıyı, bu güzellik işaretleriyle hissetmek, kudretini izlemek mümkündür, lüzumludur.

İlk madde Mesnevî'den etkileyici beyitlerin ışığı altında izaha kavuşmaktadır. Bu durum gerçekte insanlık için anlamlı ve kazançlı bir durumdur. Sevenlerin ve sevilenlerin dünyada sınırsız sayıda olması bunun bir delilidir.

گفت لیلی را خلیفه کآن توی
کز تو مجنون شد پریشان و غوی
از دگر خوبان تو افزون نیستی
گفت خامش چون تو مجنون نیستی

Halife Leyla'ya dedi: "O, sen misin? Mecnun senden dolayı mı perişan oldu ve kendini kaybetti?"

*Sen diğer güzellerden üstün değilsin!" -Leyla- dedi: Sus! Zira sen Mecnun değilsin."*¹

Şu beyitler, biraz daha ayrıntılıdır, ancak bu örnek birçok farklı konu için de zihinlere örnek olmalıdır:

ابلهان گفتند مجنون را ز جهل
حُسن لیلی نیست چندان هست سهل
بهتر از وی صد هزاران دلربا
هست همچون ماه اندر شهر ما
گفت صورت کوزه است و حُسن می
می خدایم می دهد از نقشِ وی
مر شما را سرکه داد از کوزه اش
تا نباشد عشقی اوتان گوش کَش

¹ Mesnevî: Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, nşr. Adnan Karaismailoğlu- Derya Örs, I-III, Ankara, 2007 I, 408-409.

از یکی کوزه دهد زهر و عسل
هر یکی را دستِ حقِ عزَّ و جل
آنچه یعقوب از رخ یوسف بدید
خاصی او بُد آن به اخوان کی رسید
این ز عشقش خویش در چه می کُند
وآن به کین از بهر او چه می کُند

Aptallar Mecnun'a cahillikle dediler: "Leyla'nın güzelliği o kadar değildir, basittir.

Şehrimizde ondan daha güzel ay gibi yüz binlerce dilber vardır."

-Mecnun- dedi: "Suret testidir; güzellikse şarap. Hak bana onun suretinden şarap veriyor.

Onun aşkı sizin kulağınızı çekmesin diye testisinden size sirke veriyor."

Aziz ve yüce Allah'ın eli, herkese bir testiden zehir de verir bal da.²

Bir başka örnek Hz. Yakub, Hz. Yusuf ve kardeşleri üzerindedir:

آنچه یعقوب از رخ یوسف بدید
خاصی او بُد آن به اخوان کی رسید
این ز عشقش خویش در چه می کُند
وآن به کین از بهر او چه می کُند

Yakub'un, Yusuf'un yüzünde gördüğü, kendisine özeldi. O, kardeşlerine hiç göründü mü?

Bu, onun aşkıyla kendini kuyuya koyar; o, kinle onun için kuyu kazar.³

İkinci husus suret ve mana, şekil ve içerik başlıkları altında değerlendirilmelidir. Mevlânâ'nın suret ve mana ile ilgili özenli değerlendirmeleri mevcuttur. Hikâyenin sureti ile hikâyenin manası üzerine yaptığı ikazlar yine bu çerçevede değerlendirilmelidir.

پس بدان که صورتِ خوب و نکو
با خصالِ بد نیززد یک نَسو
ور بود صورتِ حقیر و ناپذیر
چون بود خُلُقش نکو در پاش میر
صورتِ ظاهر فنا گردد بدان

² Mesnevî, V, 3286-3290.

³ Mesnevî, III, 3029-3030.

عالمِ معنی بماند جاودان
چند بازی عشق با نقشِ سیو
بگذر از نقشِ سیو رو آب جو
صورتش دیدی ز معنی غافل
از صدف دُری گزین گر عاقلی

*Sonuçta bil ki, kötü tabiatlı güzel ve iyi suret, bir para etmez.
Suret, çirkin ve nahoş ama ahlakı iyiyse, ayağı dibinde öl.
Görünen suret yok olur; bil ki, mana âlemi ebedî olarak kalır.
Ne zamana kadar testinin suretiyle aşk oynayacaksın? Testinin suretini geç,
su ara.*

*Suretini gördün, manasından gafilsin. Akılıysan sedeften bir inci seç.
Dünyada bu kalıp sedefleri tamamen can denizinden canlıysalar da,
Her sedefte inci olmaz; gözünü aç, her birine bak.⁴
Suret güzelliği özden, kaynaktan haber vermedikçe değer taşımaz. Şu
beyitleri mananın, muhtevanın önemine dair benzetmelerle içermektedir:*

اولا خرگاه سازند و خرند
تُرک را زآن پس به مهمان آورند
صورتت خرگاه دان معنیت تُرک
معنیت ملاح دان صورت چو فُلك

Önce çadır yaparlar, satın alırlar; ondan sonra Türkü konuk olarak getirirler.

*Suretini çadır, mananı Türk bil; mananı kaptan, suretini gemi gibi bil.⁵
Beden ve ruh ilişkisini Hz. Mevlânâ şu beyitlerde çok etkileyici bir şekilde
izah etmektedir:*

سزها گویند ما سبز از خودیم
شاد و خندانیم و بس زیبا خدیم
فصل تابستان بگوید ای اُمم
خویش را بینید چون من بگذرم
تن همی نازد به خوبی و جمال

⁴ Mesnevî, II, 1014-1020.

⁵ Mesnevî, II, 529-530

روح پنهان کرده فرّ و پرّ و بال
 گویدش ای مزبله تو کیستی
 یک دو روز از پرتو من زیستی
 غنُج و نازت می‌نگنجد در جهان
 باش تا که من شوم از تو جَهان

Yeşillikler, “Biz kendimizden yeşiliz, neşeli ve güleciz, çok güzel yüzlüyüz” der.

Yaz mevsimi, “Ey ümmetler! Ben geçince kendinizi görürsünüz” der.

Beden, güzellik ve letafetiyle gururlanır; ruh ise gücünü, kolunu kanadını gizleyerek

Ona der ki: “Ey süprüntü! Sen kimsin? Benim ışığımla bir iki gün yaşadın.

Gurur ve nazın dünyaya sığmıyor. Bekle, ben senden ayırlayım.⁶

Üçüncü husus insan suretinin güzelliği mükemmelliğiyle ilgilidir. Beden güzellik unsurlarının şiirde nasıl yer aldığına dair Mesnevî’den sadece birkaç örnek şu şekildedir:

ای دعا ناگفته از تو مُستجاب
 داده دل را هر دمی صد فتحِ باب
 چند حرفی نقش کردی از رُقوم
 سنگها از عشقِ آن شد همچو موم
 نونِ ابرو صادِ چشم و جیمِ گوش
 بر نوشتی فتنهٔ صد عقل و هوش
 ز آن حروفّت شد خِزْد باریک‌ریس
 نَسخ می‌کن ای ادیبِ خوش‌نویس
 درخورِ هر فکر بسته بر عدم
 دم به دم نقشی خیالی خوش رقم
 حرفهایِ طُرفه بر لوح خیال
 بر نوشته چشم و عارضِ خَدّ و خال

Ey dua edilmeden kabul eden! Gönle her bir an yüz kapı açarsın.

Harflerden birkaç harf nakşettin; taşlar onun aşkıyla mum gibi oldu.

Yüz akıl ve idrak fitnesi olan kaş “nûn”u, göz “sâd”ı ve kulak “cîm”i yazdın.

⁶ Mesnevî, I, 3264-3268.

O harflerden dolayı akıl ince eler oldu. Ey güzel yazılı edip! Sil.

Yokluk üzerine her an her düşünceye uygun güzel yazılı hayalî bir nakış yaptın.

*Hayal tahtası üzerine görülmemiş harfler, göz, yanak, yüz ve ben yazdın.*⁷

خواجهای بودست او را دختری

زُهره خَدّی مَه رخی سیمین بَری

*Bir adamın bir kızı vardı. Zühre yanaklı, ay yüzlü ve gümüş sineliydi.*⁸

Bu metinde mevcut olan birçok beyit aslında beden güzelliğine örnek teşkil etmektedir. Ancak bu güzellik unsurlarını bir arada ve yoğun bir şekilde görmek için Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'inden örnek sunmak kolaylık sağlayacaktır:

آن شکل بین وان شیوه بین وان قد و خد و دست و پا

آن رنگ بین وان هنگ بین وان ماه بدر اندر قبا

از سرو گویم یا چمن از لاله گویم یا سمن

از شمع گویم یا لگن یا رقص گل پیش صبا

Şu şekle bak, şu edaya bak, şu boya, yanağa, ele, ayağa bak. Şu renge bak, şu vakara bak, şu elbise içindeki dolunaya bak.

*Serviden ya da çimenden mi söz edeyim? Laleden ya da yaseminden mi söz edeyim? Mumdan ya da şamdandan mı, yoksa seher yeli önünde raks eden gülden mi söz edeyim.*⁹

Şu örnek ise klasik şiirde insanlara lütfedilen güzellik unsurlarının erkekler için de yorumlanması gereken bir üslupla kullanıldığını göstermektedir:

از سرو گویم یا چمن از لاله گویم یا سمن

از شمع گویم یا لگن یا رقص گل پیش صبا

ای صبا حالی ز خد و خال شمس الدین بیار

عنبر و مشک ختن از چین به قسطنطین بیار

گر سلامی از لب شیرین او داری بگو

ور پیامی از دل سنگین او داری بیار

سر چه باشد تا فدای پای شمس الدین کنم

نام شمس الدین بگو تا جان کنم بر او نثار

⁷ Mesnevî, V, 309-314.

⁸ Mesnevî, V, 3716.

⁹ Kulliyât-i Şems: Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-i Kebîr, nşr. B. Furûzânfer, ilk baskı I-X, Tahran, 1336-1346hş., Gazel nu: nu. 5.

خلعت خیر و لباس از عشق او دارد دلم
 حسن شمس الدین دثار و عشق شمس الدین شعار
 ما به بوی شمس دین سرخوش شدیم و می رویم
 ما ز جام شمس دین مستیم ساقی می میار

Ey seher yeli! Şemseddin'in yanak ve beninden neşeler getir; Çin'den Kostantin'e/İstanbul'a Hutun amberi ve miski getir.

Onun tatlı dudağından bir selamın varsa söyle. Onun taş gibi yüreğinden bir haber varsa getir.

Şemseddin'in ayağına feda etmek için baş da nedir? Şemseddin'in adını söyle, canımı ona saçayım.

Gönümün onun aşkından uğurlu kaftanı ve elbisesi var. Şemseddin'in güzelliği dış elbisem, Şemseddin'in aşkı iç elbisem.

*Biz Şemseddin'in kokusuyla sarhoş olduk, yürüyoruz. Biz Şemseddin'in kadehiyle sarhoşuz, şarap getir saki.*¹⁰

Bu tür güzellik tasavvurlarının suret ve şekillerin çok üzerinde olduğu dikkatlice değerlendirilmelidir. Klasik şiirle ilgili yapılan bazı yorumların suret ve şekil dünyası çerçevesinde kaldığı açıktır.

Mesnevî'nin 1. defterindeki bedevi/köylü ile hanımı hikayesinde eşler arasında süren tartışmanın sonunda yer alan duygusal anlatımlar, günlük hayatta hatırlanması gereken özelliktedir. Bu beyitler elbette insan güzelliğine ve onun etkileyciliğine dair örneklerdendir:

آنکه بنده روی خوبش بود مرد
 چون بود چون بندگی آغاز کرد
 آنکه از کبرش دلت لرزان بود
 چون شوی چون پیش تو گریان شود
 آنکه از نازش دل و جان خون بود
 چونکه آید در نیاز او چون بود
 آنکه در جور و جفایش دام ماست
 عذر ما چه بود چو او در عذر خاست
 زین لئاس حق آراستست
 زآنچه حق آراست چون دانند جاست

¹⁰ Kulliyât-i Şems, Gazel nu: 1081.

چون بی یسکنُ الْیَهَّاشِ آفرید
 کی تواند آدم از حوّا بُرید
 رستم زال ار بوّد وز حمزه بیش
 هست در فرمان اسیرِ زالِ خویش
 آنکه عالم مسّت گفتش آمدی
 کَلْمِیْنِیَ یَا حُمَیْرَا می زدی

*Onun güzel yüzüne kul olan adam, o, kulluğa başlayınca nasıl olur?
 Kibrinden gönlünün titrediği kişi, senin önünde ağlayınca nasıl olursun?
 Nazıyla gönlün ve canın kanlandığı kişi, niyaza başlarsa nasıl olur?
 Eziyet ve cefası, bizim tuzağımız olan kişi, özür dilerse, özrümüz ne olur?
 “İnsanlara süslü kılındı”¹¹; Hak süsledi. Hakk’ın süslediğinden nasıl kaçılabilir?*

Madem onu “Onunla sakinlik bulur”¹² için yarattı, Âdem Havva’dan nasıl ayrılabilir.

Zâl oğlu Rüstem olsa, Hamza’dan daha güçlü olsa, buyrukta kendi kadınının esiridir.

Sözüyle âlemin mest olduğu kişi, “Ey Hümeyrâ! Benimle konuş” derdi.¹³

Eşler birbirine muhtaçtır, birlikte bir bütündürler. Şu içli ve duygulu ifadeler eşler içindir ve gerçekçi tanımlamalardır:

تلخ از شیرین لبان خوش می شود
 خار از گلزار دلکش می شود
 حنظل از معشوق خرما می شود
 خانه از همخانه صحرا می شود
 ای بسا از نازنینان خارکش
 بر امید گل عذارِ ماهوش
 ای بسا حَمّال گشته پشت ریش
 از برای دلبرِ مهروی خویش
 کرده آهنگر جمال خود سیاه
 تا که شب آید ببوسد روی ماه

¹¹ Kur’ân-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/14.

¹² Kur’ân-ı Kerim, A’râf, 7/189.

¹³ Mesnevî, I, 2418-2428.

خواجه تا شب بر دکانی چارمیخ
زانکه سروی در دلش کردست بیخ

Tatlı dudaklılardan acı söz, hoş olur; gül bahçesinden diken gönül alıcı olur. Ebû Cehil karpuzu, sevgiliden -olunca- hurma olur; ev, ev arkadaşıyla ova olur.

Hayret! Nice nazlı kişiler, ay gibi gül yanaklı ümidiyle dikene katlanır.

Hayret! Niceleri, ay yüzlü dilberi için sırtı yaralı hamal olmuştur.

Demirci, geceleyin gelip ay yüzüsünü öpmek için kendi yüzünü kararttır.

Tacir geceye kadar dükkânda çarmıhtadır, zira gönlünde bir servi kök salmıştır.¹⁴

İlk beyitteki “tatlı dudaklı” ifadesi gelenekte “tatlı, güzel konuşan” anlamına kavuşmuştur. Beden güzellikleri, davranış güzellikleri ve manevî duyular için cesaretle kullanılmıştır. Gerçekte bütün güzellikler asıldan haber vermektedir. Nitekim yukarıdaki beyitlerin devamında Mevlânâ güzelliklerin aslına doğru ilerlemeyi tavsiye etmektedir:

بر هر آن چیزى که افتد آن شعاع
تو بر آن هم عاشق آبی ای شجاع
عشقی تو بر هر چه آن موجود بود
آن ز وصفِ حقّ زراندود بود
چون زری با اصل رفت و مس بماند
طبع سیر آمد طلاقِ او براند
از زراندود صفاتش پا بکش
از جهالت قلب را کم گوی خوش

Ey yiğit! O ışığın düştüğü her şeye sen, âşık olursun.

Senin aşkının bulunduğu şeylerdeki -güzellik-, Hakk'ın vasfıyla altın yaldızlıdır.

Altın özelliği aslına gidip bakır geriye kalınca, insan tabiatı doyar ve onu boşar.

Onun altın yaldızlı sıfatlarından ayağını çek; cahillikle kalp olana, hoş deme.¹⁵

¹⁴ Mesnevî, III, 538-543.

¹⁵ Mesnevî, III, 553-556.

Bu aşamada insan güzelliğinin bu büyük çekiciliğini yorumlama ve düşünce dünyasında yol açma çabasında olan bilgin ve ariflere yönelmek gerekir. Mesnevî-i Şerif'te şeytanın, insanın yolunu kesmek ve onu saptırmak için hangi araçlara baş vuracağını, diğer bir ifadeyle bu işi yapabilmek için nelere ihtiyacı olduğunu anlatan beyitler birkaç açıdan dikkat çekicidir. Bazı beyitler, insanın etkileyici güzelliğini anlatırken son beyitler ise, başlıklarla sıralanan son konuya geçmemize yardımcı olacaktır.

Mesnevî'de şeytan, Hak'tan görev üstlenmek için talepler sıralar.¹⁶ Lanetli şeytan Hakk'a "Bu av için büyük bir tuzak istiyorum" der. Av insandır, şeytana verilen ilk tuzak aracı altın, inci, gümüş ve at sürüsüdür. Şeytan suratını asar. İkinci tuzak aracı yağlı, tatlı ve değerli içecekler ile nice ipek elbiselerdir.

Şeytan ise, "Yarabbi! Onları örülü hurma lifiyle bağlamak için bundan daha çok yardım istiyorum." diyerek şöyle istekte bulunur: "Böylece senin adamın, bu tuzak ve heves ipleriyle adam olmayanlardan ayrılır." Bunun üzerine üçüncü tuzak, şarap ve çalgı aleti olur. Şeytan bununla yarı sevinir. Yine ister ve dördüncü tuzak aracı verilir:

چونکه خوبی زنان فا او نمود
 که ز عقل و صبر مردان می فرود
 پس زد انگشتک به رقص اندر فتاد
 که بده زوتر رسیدم در مراد
 چون بدید آن چشمهای پُر خمار
 که کند عقل و بخرد را بی قرار
 و آن صفای عارضی آن دلبران
 که بسوزد چون سپند این دل بر آن
 رو و خال و ابرو و لب چون عقیق
 گویا حق تافت از پرده رقیق
 دید او آن غنچ و برجست سُبک
 چون تجلی حق از پرده تُنک

*"Allah, erkeklerin akıl ve sabrını aşan kadın güzelliğini gösterince,
 O zaman "Hemen ver, muradıma eriştim" diye parmaklarını şıkırdatıp raksa
 başladı;*

¹⁶ Mesnevî, V, 942-961.

*Aklı ve zihni kararsız eden o mahmur gözleri görünce,
Bu gönlün, çörek otu gibi üzerinde yandığı dilberlerin yanağındaki
berraklığı,*

Yüz, ben, kaş ve akik gibi dudağı. Sanki ince perde ardından Hak parladı.

*Şeytan o eda ve yavaşça sekmeyi, ince perdenin arkasında Hakk'ın tecellisi
gibi gördü.¹⁷*

Böylece imtihan araçlarından gösterilen insan güzelliği hem güzellik sahibi için hem de muhatabı için yol kesici olabilmektedir. İnsan suret güzelliğinin, sahibine de zarar verebileceği hususu Mesnevî'de ayrıca işlenmektedir, konumuz dışıdır.

“Sanki ince perde ardından Hak parladı.” ve “O eda ve yavaşça sekmeyi, ince perdenin arkasında Hakk'ın tecellisi gibi gördü.” ifadeleri, Osmanlı dönemi klasik şiirinde de yer bulan suretlerdeki güzelliği Hak'tan bilme anlayışının kaynağı olarak görmek gerekir.

Suret güzelliklerini geçici bir yansıma bilip kalıcı güzelliklere yönelmenin gereğini anlatan birkaç beyit de şöyledir:

این صفتها چون نجومِ معنوی است
دان که بر چرخ معانی مُستوی است
خوب رویان آینه خوبی او
عشقِ ایشان عکسِ مطلوبی او
هم به اصلِ خود رُود این خَدّ و خال
دایما در آب کی ماند خیال
جمله تصویرات عکسِ آبِ جوست
چون بمالی چشمِ خود خود جمله اوست

Bu sıfatlar manevî yıldızlar gibidir; bil ki manevî gökte yerleşiktir.

*Güzel yüzlüler onun güzellik aynasıdır; onların aşkı, onu istemenin
yansımasıdır.*

Bu yanak ve ben yine kendi aslına gider. Hayal suda sürekli kalır mı hiç?

Bütün tasvirler ırmak suyundaki akistir; gözünü ovuşturursan hepsi odur.¹⁸

¹⁷ Mesnevî, V, 956-961.

¹⁸ Mesnevî, VI, 3178-3181

Birler iki olup, yalnızlar eş olup, sevgiler bütünleşip varılacak üst âlem doğru yol alacaklardır. Böylece çiftler tek olacak ve ruhta birliğe ulaşıp Hakk'a yöneleceklerdir. Ruhta ayrılık yoktur. Mevlânâ şöyle izah ediyor:

جمله تصویرات عکسِ آبِ جوست
 چون بمالی چشمِ خود خود جمله اوست
 مُفترِق شد آفتابِ جانها
 در درونِ روزنِ ابدانِ ما
 چون نظر در قُصِ داری خود یکی است
 وآنکه شد محجوبِ ابدان در شکی است
 تفرقه در روح حیوانی بُوَد
 نفسِ واحد روح انسانی بُوَد
 چونکه حق رَشَّ عَلَیْهِمْ نُورُهُ
 مُفترِق هرگز نگردد نورِ او
 یک زمان بگذارد ای همره ملال
 تا بگویم وصفِ خالی زآن جمال
 در بیان ناید جمالِ حالِ او هر
 دو عالم چیست عکسِ خالِ او
 چونکه من از خالِ خویش دم زدم
 نطق می خواهد که بشکافد تنم

Canlar güneşi, bedenlerin pencerelerinin içerisinde dağıldı.

Güneş kursuna bakınca bizzat birdir, ama bedenlerde örtü altında olan - insan- şüphededir.

Ayrılık hayvanî ruhtadır; insanî ruhsa tek nefistir.

Çünkü Hak, “Onlara nurunu saçtı”; onun nuru asla dağılmaz.

Ey yoldaş! Bir zaman bıkkınlığı bırak, sana o güzellikten bir benin özelliğini anlatayım.

Onun durumunun güzelliği açıklanamaz. Her iki âlem nedir? Onun beninin yansıması.

Ben onun güzel beninden söz edince, söz, bedenimi parçalamak ister.¹⁹

Mevlânâ, yine Hz. Peygamber Efendimizle Hz. Aişe Validemiz etrafında ruhtaki birliği bir başka söyleyişle açıklamaktadır:

¹⁹ Mesnevî, II, 185-190.

مصطفی آمد که سازد همدمی
 کَلْمِیْنِیْ یَا حُمَیْرَا کَلْمِیْ
 ای حُمَیْرَا آتشی اندر نه تو نعل
 تا ز نعلی تو شود این کوه لعل
 این حمیرا لفظ تانیث است و جان
 نام تانیثش نهند این تازیان لیک
 از تانیث جان را پاک نیست
 روح را با مرد و زن اِشْرَاک نیست
 از مؤنث وز مذکر برتر است
 این نه آن جان است کر خشک و تر است

Mustafa bir arkadaş edinmek için geldi: “Ey Hümeyrâ! Benimle konuş, konuş.”

Ey Hümeyrâ! Sen ateşe nal koy, senin nalından bu dağ yakut olsun.

Bu Hümeyrâ kelimesi dişildir. Şu Araplar cana dişil adı koyarlar.

Fakat dişillikten canın korkusu yoktur. Ruhun erkek ve kadınla ortaklığı yoktur.

Dişillikten ve erillikten daha üstündür. Bu kurudan ve yaştan olan can değildir.²⁰

Mesnevî’de anlatılanlara göre sevenlerin ruhtaki birliği Hak yolculuğunda ortak amaca sahip olmalarını sağlayacaktır. Bu dünya hâli ve eşlerin varlığı ile biz ve ben, hep bu maddi dünyada kalacak oyun araçları gibidir. Dünya üstü alanda kadın ve erkek ayrılığının bulunmaması, bu dünya için de örnek oluşturmalıdır. Hakikat ve Hak tekdir:

آستانه و صدر در معنی کجاست
 ما و من کو آن طرف کآن یارِ ماست
 ای رهیده جانِ تو از ما و من
 ای لطیفه روح اندر مرد و زن
 مرد و زن چون یک شود آن یک تُوی
 چونکه یکها محو شد آنک تُوی
 این من و ما بهر آن بر ساختی

²⁰ Mesnevî, I, 1972-1976.

تا تو با خود نرد خدمت باختی
 تا من و توها همه یک جان شوند
 عاقبت مستغرق جانان شوند

Eşik ve başköşe, mana açısından nerededir? Sevgilimizin bulunduğu tarafta biz, ben nerede?

Ey canı bizden, benden kurtulmuş olan! Ey erkek ve kadındaki ruh latifesi! Erkek ve kadın bir olunca, o bir sensin. Birler yok olunca, orada sen varsın. Bu beni ve bizi, kendinle saygı tavalası oynamak için yarattın; Ben ve senler hep bir can olsunlar, sonuçta canana dalsınlar diye.²¹

Sevgi ve aşk bahsi, sevmek ve sevilme üzerine kurulu geleneksel kültür ve edebiyat dünyamız için özel bir konudur, nice eserlerde ve şiirlerde izaha kavuşmuştur. Mazhar, diğer bir telaffuzla Mezher adı bu şiirlerden ve izahlardan, mezher-i tecelli-i ilâhî tamlamasından seçilip er kişilere isim olmuştur kültürümüzde. Mesnevî şarihi Ankaralı İsmail Efendi'nin (ö. 1631) konuyla ilgili görülecek bir Mesnevî beytini şerh ederken dediği gibi:

“Hakikati gören gözle bakılsa güzellik dolu hatun, Hakk'ın cemalinin parıltısı ve Vucûd-i mutlak'ın aynasıdır, ancak suretteki sevgili değildir sadece. İbnu Fâriz'in -Allah ruhunu aziz etsin- dediği gibi: “Her güzelin güzelliği onun cemalindedir/ Her güzelin güzelliği ondan ödünçtür.” Ve bunlar hâliktir/yaratıcıdır, sanki mahluk/yaratılmış değildir. Hâlik isminin asıl manasına nazaran insan için söylenmesi sahîh ve caizdir. Ayetlerde, hadislerde, fasîh ve olgun kişilerin sözlerinde yer almıştır. Allahu Teâlâ'nın dediği gibi “Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir (Mü'minûn 23/14). Veya “Asılsız inançlar uyduruyorsunuz (Ankebût, 29/17). Yani yalan kurup uyduruyorsunuz. O zaman burada hatun kişi, evladını düzeltip yön veren ve terbiye eden olmasından dolayı hâlik sıfatıyla vasıflandırılmaktadır. Ve o, vasıflandırılmayan Hâlikin/Yaratıcının mazharıdır.”²²

Şair Necati Bey (ö. 1509) de divanının mukaddimesinde yaratılanların Yaratıcısının insan zümresini “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır (Tîn, 95/4).” ayeti ile “tekrîm ve ta'zîm” kıldığını dile getirdikten sonra, büyük şairlerin lâlehadleri/lale yanaklıları ve servkadleri/selvi boyluları vasf etmede hayran kaldıklarını söylemektedir. Sonrasındaysa, “İnsâf bu eltâfa

²¹ Mesnevî, I, 1784-1788.

²² Rusûhî İsmail Efendi, Mesnevî-i Şerîf Şerhi, 1. Cilt, İstanbul, 1872, s. 474.

vassâf olabilmek mahzâ lâfdu.” ifadesiyle insan güzelliklerini anlatma imkanı bulunmadığı kararına varmaktadır.²³ Klasik şairler, işte bu güzellikleri, yukarıdaki izahlar çerçevesinde anlatma çabasına ve yarışına girişmişlerdir.

Bu düşünce geleneğini görmezden gelerek şiirdeki insan güzelliklerini neredeyse sadece beşeri zevklerle yorumlamak anlaşılabilir bir tercihtir. Yukarıdaki anlayışın yansımalarıyla beden güzelliklerini de konu edinen klasik şiirimizde “şuh söylem” bulma derdiyle, şairlerin şiirlerinde “derin haz” örnekleri arama gayretleri taşıyan modern araştırmacılar, basit ve değersiz bir meşguliyet içinde olmuşlardır, olmaktadırlar. Konunun hem edebî üsluplar ve hem de edebiyat tarihi açısından açıklanması mümkünken bu araştırmacıların fiziki beden tahlillerine girişmeleri oldukça nahoştur. Gerçekte İmâm-ı Gazâlî, Genceli Nizâmî ve Mevlânâ başta olmak üzere bu öncü kişilerce konu açıklığa kavuşturulmuştu.²⁴ Osmanlı dönemi şairleri de genel itibarıyla aynı geleneğin şairleridir.

²³ Necatî Beg Divanı, nşr. Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1963, s. 1.

²⁴ Adnan Karaismailoğlu, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, Ankara, 2019 (2. Baskı), Gazzâlî ve Bâkî’ye Göre Aşk Beyitleri, s. 151-160.

KAYNAKLAR

Adnan Karaismailoğlu, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, Ankara, 2019 (2. Baskı).

Kulliyât-i Şems: Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, Kulliyât-i Şems yâ Dîvân-i Kebîr, nşr. B. Furûzânfer, ilk baskı I-X, Tahran, 1336-1346hŐ.

Mesnevî: Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, nşr. Adnan Karaismailoğlu- Derya örs, I-III, Ankara, 2007; --, ev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2013 (13. Baskı).

Necatî Beg Divanı, nşr. Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1963.

Rusûhî İsmail Efendi, Mesnevî-i Şerîf Şerhi, 1. Cilt, İstanbul, 1872.